

НАЈСТАРИЈА САЧУВАНА КУЋА У БЕОГРАДУ ИЗ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА

Историјски развој Београда и његових урбаних структура темељитије се проучава тек од друге половине XX века. Сви ранији историографски радови, углавном од краја прошлог века, нису имали карактер испитивања физичких структура. Окренути политичкој и ратној историји, ови су радови занемаривали топографске чиниоце и оне елементе урбане историје који откривају међусобну зависност историјских кретања од створених материјалних услова испољених у урбаним структурима и функцијама. Они нису откривали условљеност развоја града од друштвено-економских, политичких и културних ситуација у појединим раздобљима, нити су сагледавали последице и значења материјалних остварења за преображаје, динамику развоја и урбану типологију града у датим периодима. Тек су новија истраживања и проучавања, проширена на историјске изворе који су омогућавали разоткривање стварних структура и целовитих уvida у урбане ситуације Београда у претходним раздобљима, допринела да се потпуније утврђују чиниоци интеракција у релацијама града и историјских кретања. Стога није неразумљиво да се појединачна материјална сведочанства тек данас откривају као значајни елементи урбаног раз-

воја Београда и симболи који идеограмски и иконолошки препрезентују протекlost града, његово трајање у сталном дијалектичком процесу мењања. Кућа број 10 у Душановој улици, тек недавно откринута,¹ један је од примера који потврђују ове на воде.

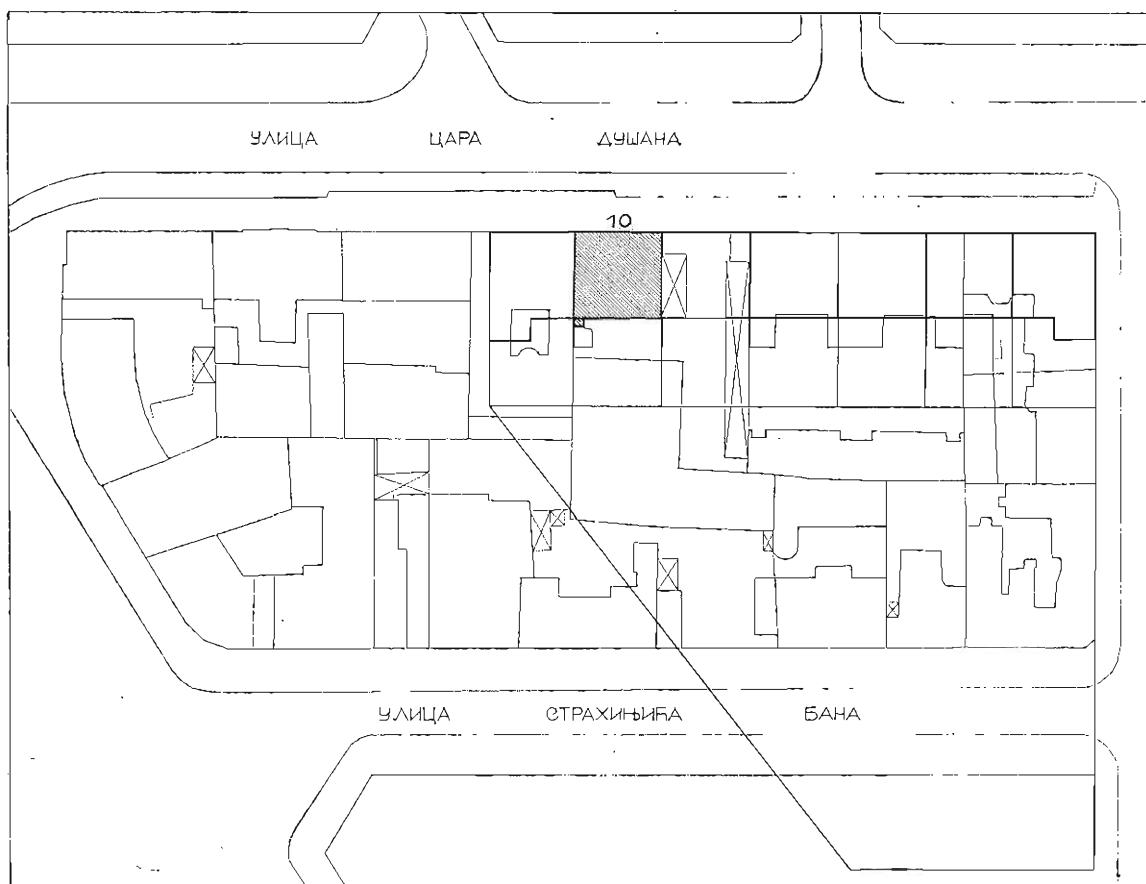
Београд је, као урбана агломерација, доживео у последња четири столећа, од XVII до XX века, пет великих трансформација подударних са политичким и друштвено-економским променама које карактеришу историјска кретања на овом тлу. Те трансформације збивале су се у оквиру двеју основних културних сфере утицаја између урбаних типологија *планског* и *органског* развоја.

Аустријском окупацијом Србије од 1717. до 1740. године били су створени општи политички, друштвено-економски и културни услови за трансформисање садржајне, физичке и функционалне урбане структуре и морфологије Београда. Србија је 1720. именована краљевином која је ушла у састав Светог римског царства и припадала хабзбуршком монарху као крунска политичко-територијална јединица која је на почетку решавања „источног питања“ у ширим, европским сукобима и борбама за потискивање ислама са европског тла, задоби-

ла улогу истуреног простора који је требало организовати за даља освајања османлијског европског наслеђа. У новообразованој краљевини Србији, која је обухватала већи део ранијег смедеревског санџака будимског ејалета, Београду је намењена престоничка улога са седиштем губернера, улога главне царске тврђаве и улога милитантних хришћанских средишта. Тиме је Београд ушао у сферу другачијих друштвених и културних усмерења која су се и непосредно морала одразити на промену урбане структуре.

Планирање и планско усмеравање, од планског досељавања и насељавања становништва, до израде генералних и детаљних урбанистичких планова и грађевин-

ских пројеката, заменили су у овом периоду спонтани развој и органско разрастање вароши из претходног раздобља. Београд је између 1717. и 1740. био административно-политички организован и подељен на три дела — тврђаву, српску варош и немачку варош. Вароши су биле организоване као општине, а општине су биле састављене од квартова. Упоредо са војном, постојале су цивилне и црквене власти у истом систему субординације. Овакво устројство, и принцип субординације у целокупном поретку, одражавао се и на планираним и оствареним променама урбаних структура града. По општем урбанистичком плану² постојећа, затечена улична мрежа и наслеђени грађевински

Упоредни приказ положаја куће бр. 10 у Улици цара Душана у блоку 1727. (дебље линије) и 1980. године (такне линије).

Parallel representing the location of the house № 10 in Cara Dušana Street in the block of 1727 (heavy lines) and 1980 (thinner lines).

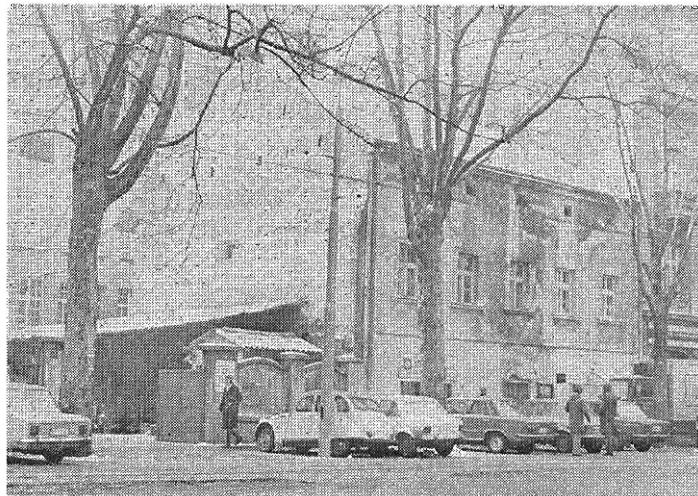
фонд органске структуре и оријентално-византијске морфологије, требало је заменити унапред смишљеном, правилном ортогоналном уличном мрежом и новим грађевинама барокног стилског израза.

Нова урбана типологија потпуно је негирала претходну, означавајући тиме намерни прелаз са источне на западну цивилизацију и доминацију хришћанства над исламом. Та смена култура у урбанијој структури општа је карактеристика и особеност урбаног развоја Београда од римског Сингидунума до првог српског урбанистичког плана Београда. То је једна од битних особина историјског развоја Београда коме је положај одредио међашину улогу у европским културним просторима.

Барокна реконструкција и трансформација Београда у првој половини XVIII века представља, дакле, битан културно-историјски слој његовог урбаног трајања, па сходно томе ретка преостала материјална сведочанства из тог периода представљају значајне споменике који документују суштинске токове урбаног развоја града, асоцирају свеукупност историјских кретања и емамирају својим физичким присуством конкретне садржајне и формалне одлике датог културног слоја.

Кућа број 10 у Улици цара Душана

Први барокни регулациони захвати у наслеђено органско ткиво испражњене и поново насељене турске вароши и први стамбени грађевински објекти остварени су у немачкој вароши на главној трговачкој улици, на почетку некадашње Дуге чаршије, односно на почетку данашње Улице цара Душана. Од више регуларно изградњених кућа у раздобљу између 1724. и 1727. године, до данас се на почетку Душанове улице сачувала само једна која носи кућни број 10.³ Сама чињеница да ова кућа представља један од најстаријих сачуваних објеката уопште, и најстарији пословно-стамбени објекат у Београду који се и данас користи готово са истоветном наменом већ преко 250 година, довољан је разлог да се кућа заштити и даље проучава да би се омогућила што идеалнија реконструкција њеног изгледа из времена изградње.

Кућа бр. 10 у Улици цара Душана. (Снимо Н. Борић 1980.).

House № 10 in Cara Dušana Street (photo by N. Borić 1980).

На новој грађевинској линији кућа је подигнута према регулационом плану пуковника Николе Доксата де Мореза. Доксатов план реконструкције Београда предвиђао је, између осталог, потпуну трансформацију Дуге или Трговачке улице са ширим профилом и ивичном изградњом спојених кућа исте елевације у крупнијим и правилнијим блоковима.

Досадашња разматрања располажућих писаних, картографских и сликовних извора из раздобља аустријске окупације 1718—1739. године, планова Београда и слика од краја XVIII века, као и анализе постојећег стања објекта, омогућила су идентификацију куће и отворила готово сва питања за дефинитивно решење проблематике овог споменика.

На једном »Rapports« плану београдске вароши из 1727. године, који је као прилог извештају о току радова на изградњи Београда упућен Дворском ратном савету у Бечу, приказане су и у легенди објашњене куће изграђене према новом регулационом плану вароши.⁴ На почетку некадашње Дуге улице (Langen Gasse), данас Улице цара Душана, приказано је седам кућа у низу које су у легенди под »G« означене као новоподигнуте куће у блоку Дуге или Трговачке улице и већ уселе-не домаћинима. У легенди се истиче њихов изглед и међусобни положај. Детаљ-

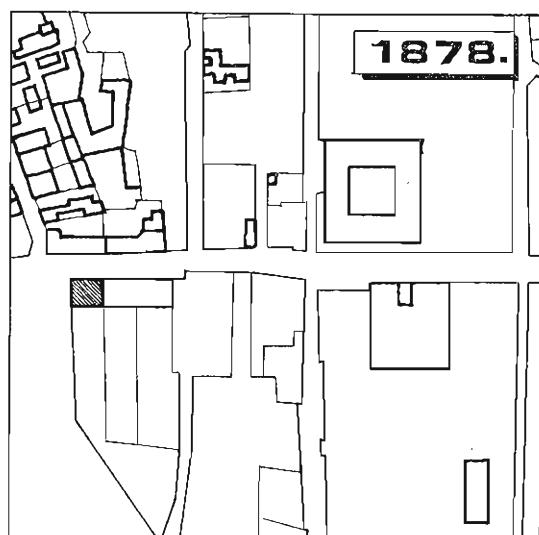
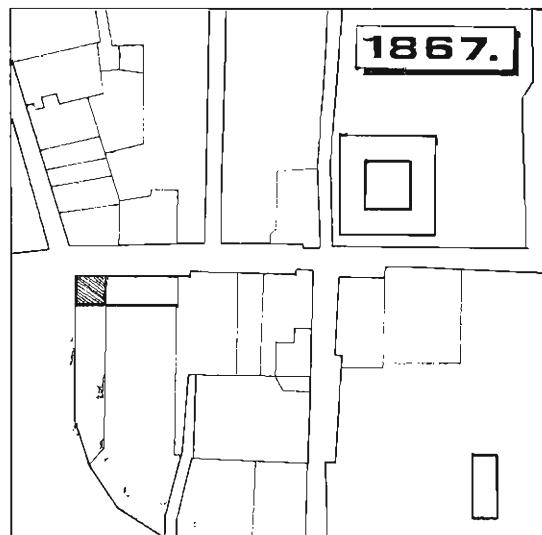
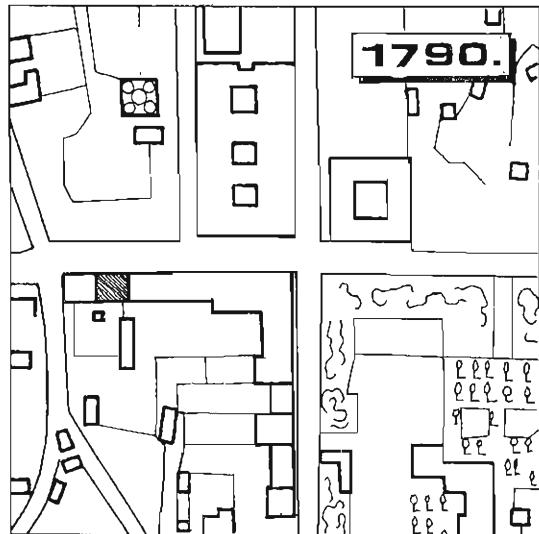
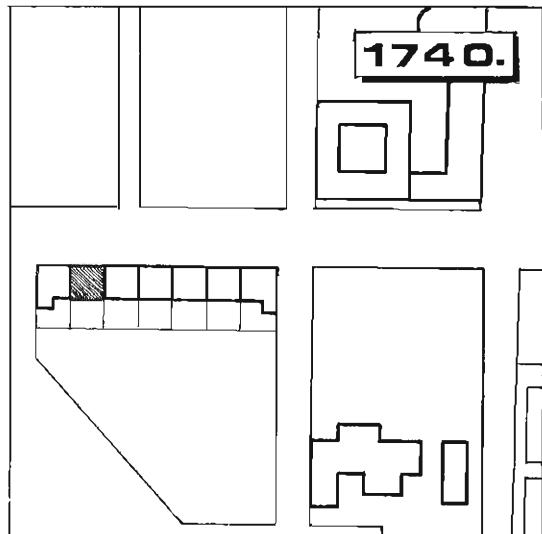
ном анализом и преношењем података са овог плана на данашњу геодетску подлогу утврђено је да се правцац, односно грађевинска линија поменутих седам кућа, у потпуности поклапа са данашњом регулационом линијом парне стране Душанове улице и да су оне заузимале простор који данас заузимају објекти означени кућним бројевима од 8 до 18. Од приказаних седам зграда, пет је на плану истих димензија, односно истих габарита основе, док су прва и седма зграда, на почетку и на крају уличног блока, као углоне зграде са бочним фасадама другачијих габарита. Према положају, димензијама и габариту основе постојећа кућа у Улици цара Душана број 10 у потпуности се поклапа са другом кућом у низу на поменутом плану из 1727. године.

Други значајан докуменат за идентификацију ове куће је „Попис зграда дунавског Београда“ из 1728. године.⁵ Уз овај попис постојао је и план који до данас није познат нити има довољно индиција да би се могао пронаћи. Због тога је коришћење „Пописа“ веома отежано и недовољно поуздано јер је тешко дешифровати систем редоследа кућних бројева. Составни део „Пописа“ чини и сумарни табеларни преглед свих кућа дунавског или немачког Београда класификованих по становницима, настанку, намени и броју просторија. Ни подаци у табеларном прегледу не могу да се непосредно користе, а посебно што према упоредним изворима долази до несагласности података о броју и врсти просторија по зградама. Међутим, и поред тих тешкоћа може се комбинованим коришћењем података из „Пописа“ и табеле доћи до неких уверљивих претпоставки. У „Попису“, и табели, само на једном месту појављују се, једна за другом, седам кућа у рубрици „регуларно новоподигнуте куће“, што наводи да се оне идентификују с низом спојених кућа на поменутом плану из 1727. године. Ако су куће из „Пописа“ од броја 1113 до броја 1121 истоветне са онима на плану, онда би се кућа бр. 10 у Душановој улици могла поистоветити са кућом број 1114 из „Пописа“ од 1728. године. Кућу под бројем 1114 подигао је 1724. године за 10.000 форинти Елијас Флајшман који је од те године у њој и становао. Флајшман је био један од

„староседилаца“ у Београду и веома угледан грађанин. Наиме, њега налазимо већ у првом „Попису становништва дунавског или немачког Београда“ од 17. септембра 1718. године⁶ и као власника више имања на више места у „Попису“ из 1728. године.⁷ Био је ременарски мајstor и саветник у општинском већу. Сви ови подаци о власнику, његовом занимању и о томе да стањује у сопственој новоизграђеној кући уверљиво наводе на могућност да је постојећа кућа у Душановој бр. 10 управо кућа Елијаса Флајшмана, па је условно можемо звати његовим именом.

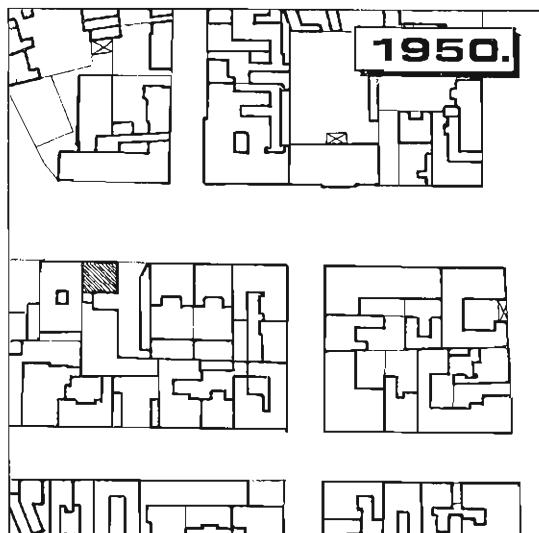
Поменути низ од седам зграда изграђен је на новој регулационој линији, на простору где су претходно порушени сви старији затечени објекти. У суседству зграда, на делу улице према тврђави, остао је стари каравансарай са безистаном Мехмед-паше Соколовића, који је новом регулацијом вароши, због изградње нових барокних фортификација, био предвиђен за рушење до чега, међутим, није дошло ни до kraja austrijske okupacije. Каравансарай је од новоизграђених кућа делио сокак на правцу продужења данашње Јеврејске улице. У том сокаку, преко пута каравансараја, налазила се једна цамија, приказана на Талијанском плану из 1695/6. године и Бајеловом плану са почетка XVIII века. Иста цамија се у другој половини XVIII и током XIX века, све до 1863. године, помиње под именом цамије султана Мустафе.⁸ Ова цамија, приликом изградње нових зграда, по свему судећи, није била порушена. Остало је иза прве новоподигнуте зграде, која се налазила на углу поменутог сокака и Дуге улице, на простору данашње зграде бр. 8. У том положају приказана је на једном турском плану из 1862/3. године, који се чува у Цариградском архиву, и на плану који је рађен за потребе конференције у Канлици, 1863. године.⁹

Судбина новоподигнутих зграда у Дугој улици, после поновног успостављања турске власти у Београду 1740. године, није позната. Извесно је, само, да оне том приликом нису биле порушене, као неки други затечени аустријски објекти. На Штокелајевом плану из 1790. године и њему сличном плану који се налази у Будимпешти, низ од ових седам кућа приказан је

Упоредни приказ положаја куће бр. 10 у Улици цара Душана према историјским плановима од 1740. до 1950. године.

Parallel representing the location of the house № 10 in Cara Dušana Street according to historic plans from 1740 to 1950.

у виду полупорушених неупотребљивих зграда. На истовременом Брушовом плану, у размери 1:1440, простор ових зграда означен је са седам бројева, од 737 до 743, што одговара списку са објашњењима који још увек није пронађен.¹⁰ Иза угаоне зграде, означене бројем 737, приказана је у сокаку, на продужетку Јеврејске улице, цамија султана Мустафе. Наша зграда означена је вероватно бројем 738.

Свих седам зграда је касније, током прве половине XIX века, повремено обнављано, у већој или мањој мери. Приказане су на поменутом плану из Цариградског архива и турском плану из 1863. са конфесионалним ознакама власника имања.¹¹ На овом плану две од поменутог низа зграда су означене као српски посед. То су данашња зграда бр. 10 и суседна која се налазила на бр. 12. Остале зграде су означене као турска имовина. На месту прве, угаоне зграде, приказана је цамија, што је вероватно резултат непрецизности плана. Ово би могло да укаже на могућност да је у то време угаона зграда већ била порушена и да је цамија својим двориштем излазила на садашњу Улицу цара Душана.

На плану Емилијана Јосимовића из 1867. године, као зграде од тврдог материјала јасно су означене три од некадашњих седам зграда. Оне по положају, габариту основе и димензијама, одговарају другој, трећој и четвртој згради некадашњег низа, које су се тада налазиле на самом почетку Душанове улице, односно на граници еспланаде Тврђаве која је образована после рушења махала према одлукама конференције у Канлици. На Јосимовићевом плану нема више старе цамије султана Мустафе, као ни прве угаоне зграде, а ишчезао је и сокак у продужетку Јеврејске улице.

Слична ситуација је приказана и на Зарићевом плану из 1878. године, где се јасно уочава, у односу на првац некадашњег сокака, један празан плац који је раније заузимала угаона зграда. У односу на регулациону линију друге, треће и четврте зграде, објекти у продужетку су били истурени у простор улице.

Ситуација која у потпуности одговара стању са Зарићевог плана приказана је и на најстаријој сачуваној фотографији ових зграда из 1886. године, из времена пре спр

ске регулације Улице цара Душана.¹² Ту се у целини виде трећа, четврта и пета зграда, које одговарају данашњим кућним бројевима 12—16. Трећа и четврта зграда су у то време биле у рушевинама. Пета зграда, делимично преправљена, коришћена је за становање. Испред дела ове зграде налазили су се призидани дућани што се уочава у приказу габарита блока на Зарићевом плану.

На једном нешто каснијем снимку, с краја XIX века,¹³ који приказује стање после извршене регулације Улице цара Душана, јасно се виде четири зграде, и то друга, трећа, четврта и пета. Друга зграда, односно данашња зграда бр. 10, на овом снимку је приказана као објекат у добром грађевинском стању са обновљеном и измењеном фасадом, као и, вероватно, реконструисаним кровом. Суседна зграда бр. 12, односно трећа у низу, имала је у то време сачувано само приземље, док су јој зидови спрата већ били порушени. Четврта зграда некадашњег низа је у истом стању, као и на старијем снимку. Пета зграда се најбоље сагледава. Призидани дућани, приликом регулације улице, су уклоњени. Зграда је у то време имала кров покрiven ћерамидом и једноставну фасаду са благо истуреним оквирима прозора, који су у том облику настали, изгледа, као резултат неке раније обнове.

И поред чињенице да су на оба снимка поменуте зграде приказане полупорушене или знатно измењене каснијим преправкама, ипак се уочава читав низ сачуваних детаља који омогућавају сагледавање њиховог некадашњег конструктивног склопа и декоративних елемената на фасадама. Јасно се уочава да су све четири зграде по димензијама и распореду отвора на фасадама веома сличне. На исти закључак указује и приказани габарит њихових основа на плану из 1727. и плановима Е. Јосимовића и С. Зарића. Доста се поуздано може да претпостави да су исто биле грађене прва, шеста и седма кућа некадашњег низа, које су у време настанка ових фотографија већ биле порушене.

На оба снимка запажају се остаци камених профилисаних оквира средишњег портала и улаза у бочне локале, који су код свих тих зграда једнаки. Трагови некадашње обраде фасада на спрату боље се

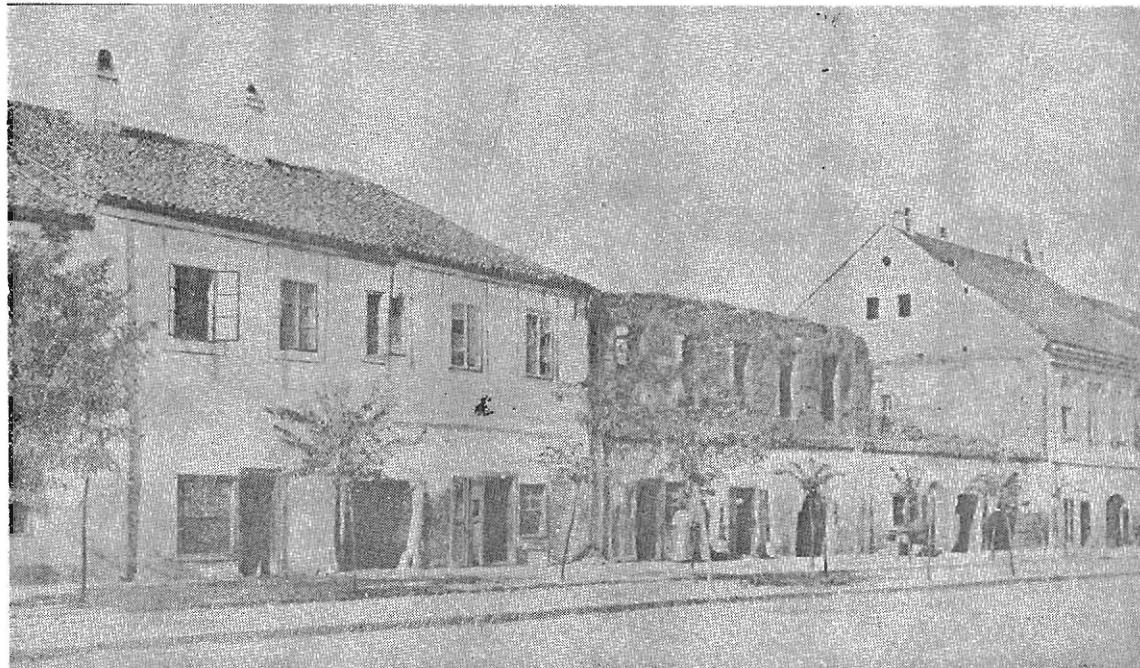

Низ кућа из прве половине 18. века у Улици цара Душана бр. 12—16 око 1886. године (фото из Албума Београда Светозара Велицког).

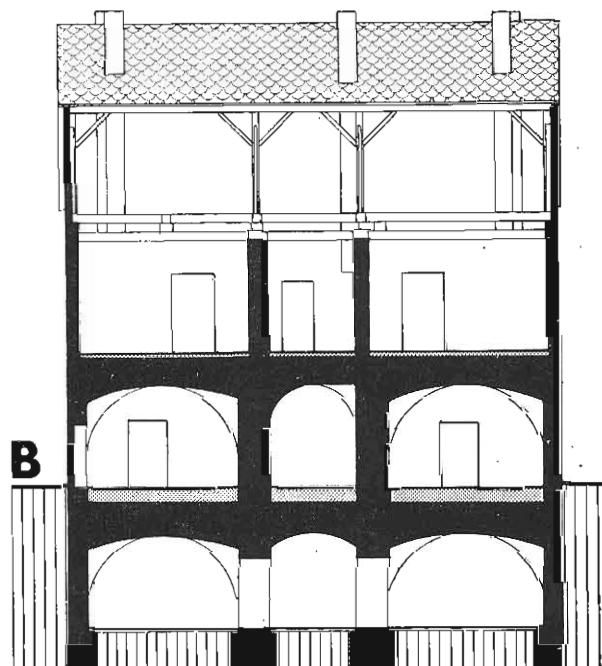
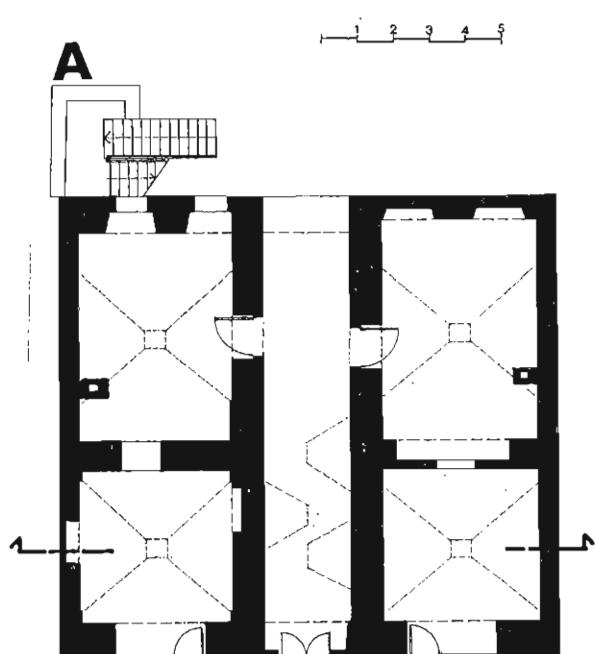
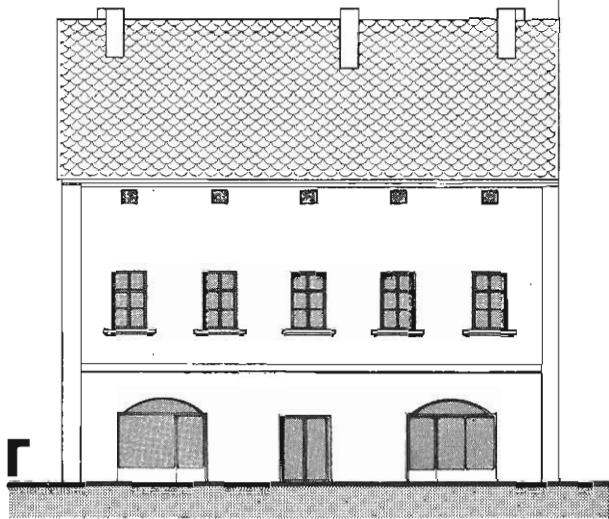
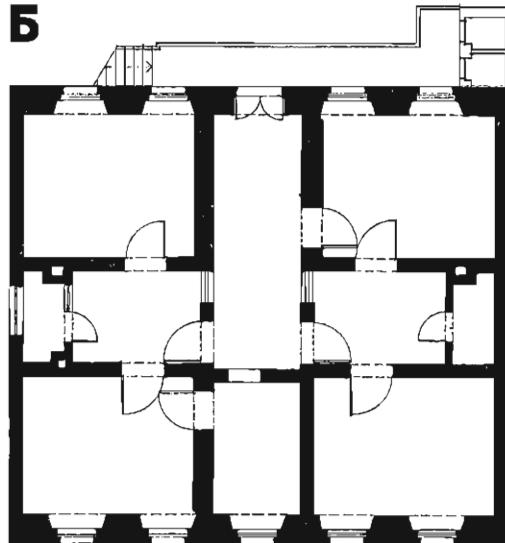
A range of houses from the first half of the 18th century in Cara Dušana Street № 12—16 around 1886 (photo from the Album of Belgrade of Svetozar Velicki).

Низ кућа из прве половине 18. века у Улици цара Душана бр. 10—16 почетком 20. века. (Фото из Албума Београда изд. Државне штампарије 1911.).

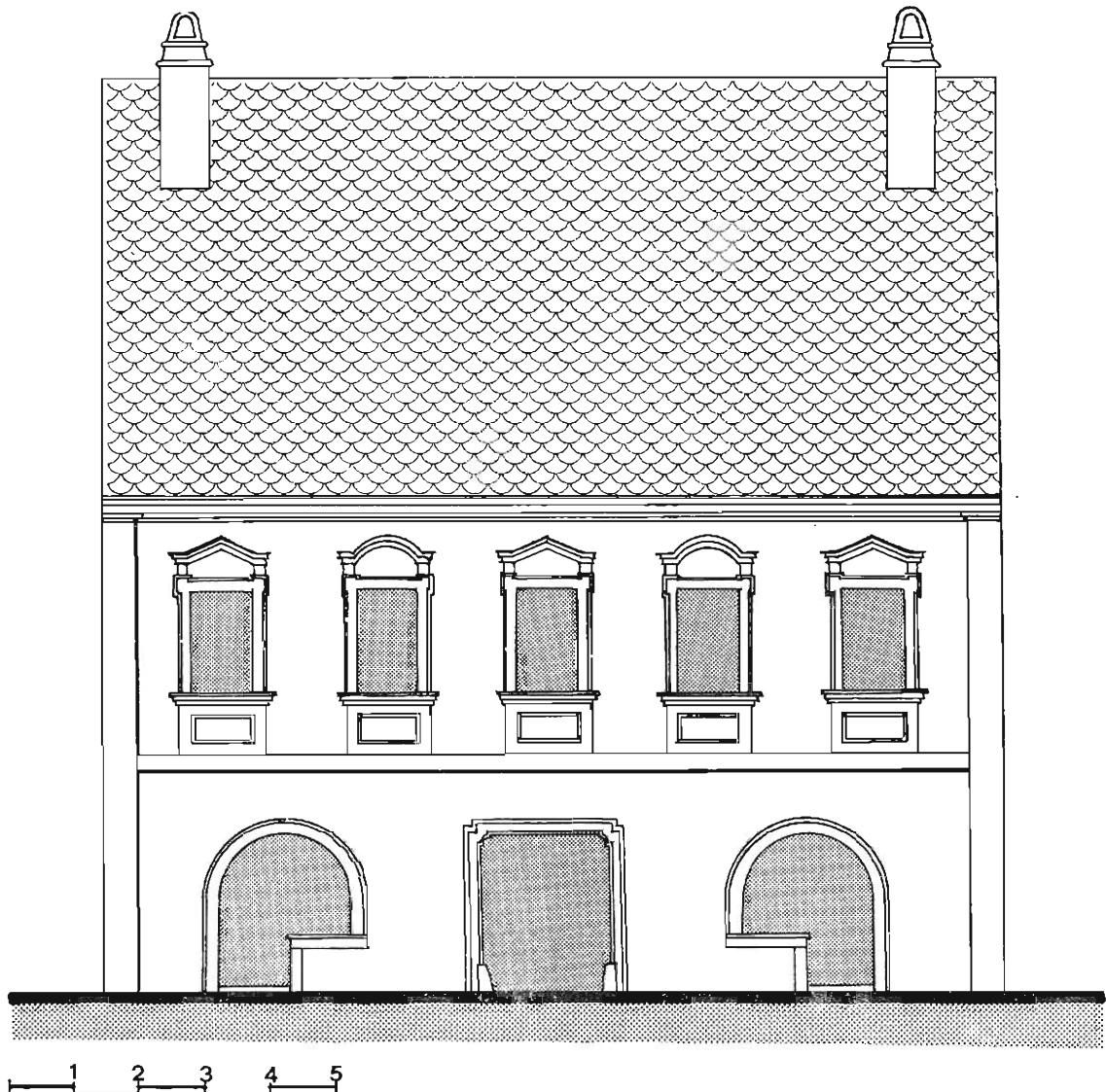
A range of houses from the first half of the 18th century in Cara Dušana Street № 10—16 at the beginning of the 20th century (photo from the Album of Belgrade issued by the State Printing House in 1911).

Кућа бр. 10 у Улици цара Душана, постојеће стање. **А** основа приземља, **Б** основа спрата, **В** попречни пресек, **Г** улична фасада. (Снимо арх. Смиљан Поповић, обрадила арх. Гордана Симић).

House № 10 in Cara Dušana Street, present state. **A** — plan of the ground floor, **B** — plan of the first floor, **C** — cross section, **D** — street façade (drawing made by arch. Smiljan Popović, worked up by arch. Gordana Simić).

Кућа бр. 10 у Улици цара Душана, реконструкција првобитног изгледа главне фасаде.

House № 10 in Cara Dušana Street, reconstruction of the original main façade.

запажају на старијем снимку. Испод про- зора треће и четврте зграде постоје тра- гови плитких правоугаоних ниша, а изнад прозора виде се остаци истуреног слога опека у виду полуокружних и преломљених венаца, односно трагови некадашњих деко- ративних надпрозорних фронтона.

У првим деценијама XX века порушени су надземни остаци треће зграде (данас бр. 12). Почетком новембра 1930. године сру- шене су четврта и пета зграда (бр. 14—16).¹⁴ Остало је сачувана једино друга из

некадашњег низа од седам зграда — са- дашња кућа у Улици цара Душана 10.

Сводећи досадашње резултате истраживања, која нису дефинитивна, може се у основним цртама сагледати историјат ове зграде. Подигнута је, по свему судећи, од стране Елијаса Флајшмана 1724. године, као друга у низу од седам истих новоподигнутих зграда према аустријском регу- лационом плану београдске вароши. После успостављања турске власти у Београду 1740. године, зграда је и даље остала у

употреби. Била је, вероватно, оштећена у току борби за Београд 1789. године, али је касније сигурно обновљена. У шестој деценији XIX века била је једна од ретких зграда у српском поседу, на подручју старог Дорђола, што је, изгледа, имало значајног утицаја на њену даљу судбину. Нешто касније, пре kraja XIX века, зграда је темељно обновљена. Кров јој је изменењен и вероватно снижен у односу на првобитну конструкцију. Декорација фасаде зграде је изменењена и стилски прилагођена изгледу тадашњих београдских зграда. У првим деценијама XX века, највероватније после I светског рата, пре 1932. године, зграда је поново обновљена. У целини јој је изменењена кровна конструкција и уклоњени су декоративни детаљи са фасада. После ове обнове зграда је добила свој садашњи облик. Стање приказано на фотографији из 1932. године, у потпуности одговара њеном садашњем изгледу.¹⁵

Кућа у Душановој улици бр. 10. има подрум, приземље и спрат.¹⁶ Данас су у приземљу стаклорезачка радња и перионица рубља, а на спрату су станови. Кућа је грађена као спојени објекат у низу са уличном и дворишном фасадом, а данас је само једним бочним зидом ослоњена на суседну зграду бр. 8, док је са друге стране празан плац. Дужина зграде према улици износи 14,25 м, а ширина 12,95 м.

Опште грађевинско стање куће је релативно добро, али је услед нередовног одржавања доста запуштена.

Диспозиција приземља је симетрична са централним колским пролазом ширине 2,40 м. Пролаз повезује улицу са двориштем и дели приземне локале на две заједничке просторне целине. Пролазни ходник засведен је полуобличастим сводом који у предњем делу пробијају три асиметрично постављене сусводнице. Бочне просторије, по две са сваке стране, вел. $4,25 \times 4,25$ и $5,80 \times 4,25$ м, засведене су крстастим сводовима који у темену прелазе у благу сферну површину. Отвори бочних просторија према улици, као и унутарњи отвори који повезују просторије и ходник, а и прозори, очигледно су преправљани па ће тек архитектонско сондирање, обијање малтера до опека, омогућити тачну анализу појединости првобитног просторног склопа и комуницирања у приземљу и повезаност при-

земља с подрумом који се налази испод целе зграде.

Подрум се данас не користи. Читав подрумски простор потопљен је водом па није било могућно да се детаљно сними. Подрум понавља диспозицију приземља. Средишићи попречни простор, испод колског ходника у приземљу, засведен је плитким сегментним сводом.

Просторна диспозиција спрата је крстообразно симетрична. У средини је ходник ширине 2,40 м, на угловима према улици и према дворишту по две собе вел. $4,75 \times 4 \times 4$ м, а изменеју ових по подужној оси по две просторије једна већа и једна мања ширине 2,70 м. Мање просторије су свакако помоћне, у њима се налазе димњачки отвори па су очигледно из њих загреване велике собе. Спрат је са приземљем повезан преко терасе спољним зиданим степеништем. На крају терасе су два зидана нужника једнако као и у приземљу на истом месту.

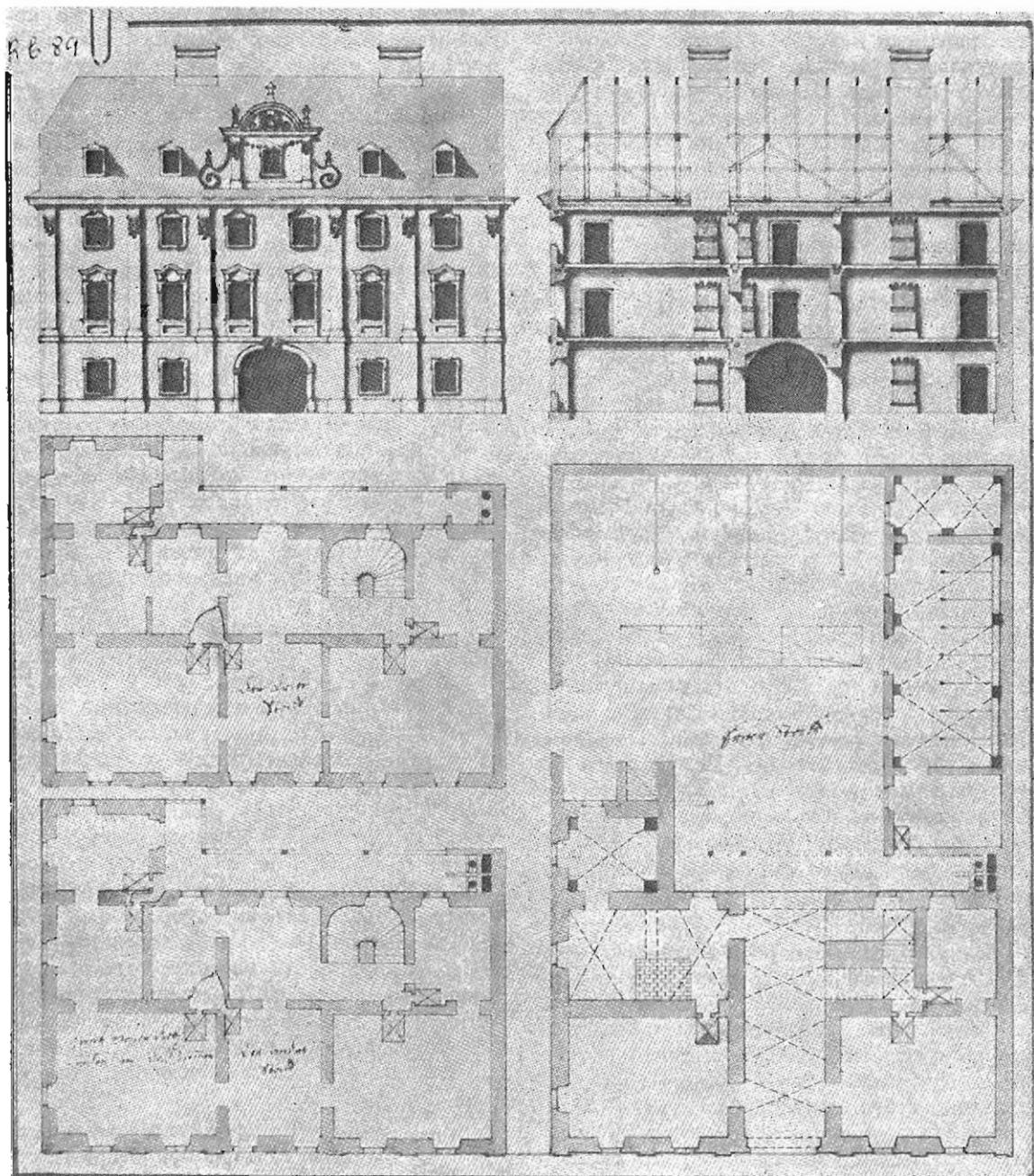
Кров је двосливан, савремен, са дрвеним решетком покривен бибер црепом и наслоњен једном страном на, очигледно, накнадни надзидак таванског простора према уличној фасади. На дворишној страни кровна конструкција конзолно наткрива терасу спрата.

Композиција уличне фасаде је симетрична, са вратима у приземљу и бочним отворима-порталима за локале, и пет прозорских отвора на спрату.

Положај зграде у оквиру данашње катастарске парцеле бр. 522, а посебно у односу на неизграђени бочни плац Душанове улице бр. 12, пружа још доста могућности детаљног архитектонског испитивања. На суседном празном плацу видљиви су споља остаци треће од седам зграда подигнутих на овом потезу изменеју 1724. и 1727. године и то у траговима конструкцијних лукова, делу бочног зида и подрума. Према плану из 1727. године, свакој од поменутих седам зграда припадала је једнака парцела димензија $14,25 \times 25$ метара. Предњи део парцела према улици заузимале су зграде, док је задњи део исте величине био коришћен као двориште.

*

„Валдфортнерова кућа (бискупска резиденција) у Београду“, план из 1732. године (Из Дворског коморног архива у Бечу, Ks. sign. Rb 89).

»Waldfortner's house (residence of the bishop) in Belgrade«, plan from 1732 (Court Chamber Archives in Vienna, Ks. sign. Rb 89).

Кућа у Улици цара Душана бр. 10 по свом конструктивном склопу, начину грађења и декоративним елементима некадашње фасаде, припада барокном градитељству. Типичан је пример стамбено-пословне грађанске куће уобичајене на подручју подунавских земаља Хабзбуршке монархије у 18. веку. По својим одликама блиска је читавом низу сачуваних зграда у овим областима. Кућа је по конструктивном склопу и функционалној подели простора слична и са низом грађевина из друге половине XVIII века и самог почетка XIX века сачуваних у Земуну и Петроварадину.

Остаци зграда у Душановој улици из периода аустријске окупације Београда 1717—1739. године, почели су да привлаче пажњу Београђана већ у другој половини XIX века. По традицији називали су их дворима принца Еугена Савојског или Пиринчаном, што заправо представља сажимање двају по звучности сличних појмова и типичан пример искривљавања предања. Стари турски Пиринч-хан и принчеви двори сједињени су у један појам. Та погрешна народна предања доводила су и неке истраживаче до некритичких и погрешних закључака,¹⁷ али су та питања у новије време разрешена.¹⁸ Занимљиво је, у вези с кућом бр. 10 у Душановој улици, показати како се ствара заблуда око романтичарских интерпретација ископина или преосталих старина. Наиме, кућа бр. 10 припадала је низу рушевних и очигледно запамћених стarih зграда које су у предању називане „Пиринчана“, али тек онда када су други монументалнији остаци којима се могао приписати већи значај, већ били нестали.

Међу објектима који су били подигнути или предвиђени за изградњу у раздобљу аустријске окупације 1717—1739, постојало је сигурно више аналогних примера сличних зградама у низу на почетку данашње Душанове улице. Међу сачуваним плановима београдских зграда из тог периода један план „Валдфортерове куће“ из 1732. године који се чува у бечком Коморном архиву¹⁹ најближа је паралела за проучавање куће бр. 10 у Душановој улици. Наслов је плана „Основе и изглед Валдфортерове куће (бискупске резиденције) у Београду“. Анализирајући тај план

долази се до закључка да он приказује постојећу, већ раније изграђену кућу, а да је година под којом је заведен, година у којој је требало извршити на њој неке преправке или када је уступљена на коришћење београдском бискупу који није имао своје резиденције. То се дâ закључити по плану вароши из 1727. и „Попису зграда“ из 1728. године. У плану вароши међу новоизграђеним кућама једна се величином, обликом габарита и положајем на углу потпуно слаже са „Валдфортером“ кућом, а у „Попису“ стоји да је 1726. године једну сасвим нову регуларну кућу подигао доктор медицине O'Deulin и исту уступио на коришћење царском шумару Валдфортеру.²⁰ Пошто је O'Deulin имао више кућа изгледа да је Валдфортер у њој дуже становао па је по њему кућа и назvana све док се у њу није уселио београдски бискуп. Иако је ова „Валдфортерова“ кућа занимљива за сагледавање обима и врсте предузете барокне трансформације Београда у периоду од 1718—1739. године, овом приликом служи нам само као најаутентичнији и најближи оновремени пример за идеалну реконструкцију првобитног изгледа куће бр. 10 у Душановој улици. „Валдфортерова“ кућа је двоспратна, већа и са другачијим наменама простора, али је блиска с нашом кућом по известним конструкцијским решењима, стилским и декоративним детаљима. Начин зидања, сводне конструкције у приземљу, дрвене галерије према дворишту, мере и дебљине зидова имају сасвим слична решења. У приземљу и на крају галерија били су нужници, као и у нашој згради. Упадљиво је велика сличност декоративне обраде прозора спрата са траговима исте обраде прозора код низа истовремених кућа подигнутих на почетку Душанове улице, а видљивих на најстаријој фотографији ових кућа. На сличан начин био је решен и систем загревања просторија с пећима које се ложе из помоћних просторија.

На основу анализирања постојећег стања куће бр. 10, наведеног аналогног плана „Валдфортерове“ куће и анализе сачуване фотодокументације с краја XIX века, као и познавања сличних примера изван Београда, могућно је предложити идеалну реконструкцију првобитног изгледа куће.

Поузданије ће се она извршити тек по пре-дузимању детаљних архитектонских сонди и истраживачких радова на самом објекту, а нарочито уз евентуалне налазе нових архивских докумената.

Првобитна функција зграде, као што је то случај и данас, била је стамбено-по-словна. На спрату се налазио стан а у приземљу два локала раздвојена ходником, који је у исто време служио и као колски пролаз према дворишту.

Конструктивни склоп и основна про-сторна подела подрума и приземља сачувани су готово у целини у извornом обли-ку. У подруму се јасно уочавају новији преградни зидови, док се питање међусобне везе уличне и дворишне просторије бочних локала не може за сада са сигур-ношћу да разреши. Оне су највероватније првобитно представљале јединствен про-стор раздељен само конструкцијним лу-ком. Садашњи распоред стамбених про-сторија на спрату, вероватно, највећим делом одсликава некадашњу просторну по-делу. Отворено је питање да ли су бочне просторије између соба чиниле јединствен простор са ходником, или су биле одеље-не као што је то сада случај. Мале бочне одаје са оцацима, сада претворене у купа-тила, сигурно су биле у функцији помоћ-них просторија из којих су се ложиле пећи у собама. Постојећи распоред врата у про-сторијама на спрату, од којих су нека си-гурно првобитна, вероватно у целини не одговара некадашњем стању.

Зиданим степеништем из дворишта из-лазило се на трем-галерију с које се ула-зило у ходник на спрату. Овај трем је првобитно био грађен од дрвета. Приликом последње реконструкције зграде између два рата замењен је бетонском конструкцијом ослоњеном на гвоздене конзоле. На крају галерије-трема, као што је то и сада случај, налазила су се два нужника и од-говарајућа два испод њих у приземљу. Њихова садашња конструкција, највећим делом потиче из времена последње обнове.

Некадашња кровна конструкција згра-де није сачувана. Садашњи кров, са над-зиданим фасадним венцем, потиче из вре-мена последње обнове. Првобитни кров зграде, судећи по конструкцијном склопу и одликама њене архитектуре, морао је бити знатно виши.

Разматрање о некадашњем изгледу фа-саде засновано је на анализи сачуваних детаља приказаних на foto-снимцима су-седних, сада порушених зграда, које су ве-роватно биле исте с нашом, уз упоређива-ње са декоративним детаљима на „Валд-форктнеровој“ кући.

Некадашња фасада зграде била је ра-шчлањена једноставним хоризонталним венцем изнад приземља, бочним пиластри-ма на угловима што је и сада сачувано, и вероватно профилисаним кровним венцем. Судећи према сачуваним подацима са су-седних зграда 12, 14 и 16, које су све има-ле исто обрађене отворе у приземљу, може се претпоставити да је то био случај и с нашом зградом.

Средишњи портал имао је правоугаони профилисани камени оквир са наглашеним и увученим горњим угловима. Са обе стра-не доњег дела портала налазили су се камени одбојници. Портали бочних локала били су полуокружно обликовани са про-филисаним каменим оквирима. Постоји мо-гућност да се на доњем делу портала на-лазио парапет, који је обухватао половину ширине отвора. За овакво решење порта-ла, уобичајено код сличних барокних гра-ђевина, постоји истовремена аналогија са Београдске тврђаве. Зграда крчме (Wirths Haus), подигнута око 1723. године уз Диз-дареву кулу Горњег града, имала је, пре-ма сачуваној документацији, на исти начин решена четири портала у приземљу.

Остаци пластичне декорације прозора на foto-снимку зграде број 12, у целини се подударају са обрадом прозора првог спрата на поменутом плану „Валдфорктне-рове“ куће. На исти начин су, вероватно, били обликовани и прозори зграде у Ду-шановој улици бр. 10.

Прозорски отвор имао је једноставно профилисан истурени оквир рађен у мал-теру који је стајао на парапетном венцу. Испод њега је била хоризонтално постав-љена правоугаона ниша, чији оквир испу-њава простор од парапетног венца до вен-ца над приземљем. Над наглашеним гор-њим угловима прозорског оквира постоја-ла су два типа фронтона. Један је образо-вао преломљени венац а други полуокружни венац са хоризонтално наглашеним крајевима. Фронтон са преломљеним вен-

цем имали су крајњи бочни прозори и прозор у средини, док су се између њих налазили прозори са лучним фронтонима.

Првобитни ниво терена испред зграде према улици био је нижи у односу на садашњи, за око 30 до 40 см.

*

Општи оквир историјских кретања и значења урбаниог развоја Београда у протеклим вековима одређују временски, идејни и стварни положај и значење куће број 10 у Душановој улици. Кућа број 10 у Душановој улици један је од свега неколико остатака барокне трансформације Београда у XVIII веку и једина сачувана кућа у градском ткиву преко које се могу идејно и стварно призвати карактеристике урбаније ситуације из времена њеног настанка. Била је то једна од првих барокних кућа подигнутих на новој регулацији у главној београдској чаршији. Стицајем околности, али и због својих грађевинских квалитета, надживела је све потоње промене и заједно са другим кућама у низу из истог периода предодредила је и каснију нову грађевинску линiju једне од примарних београдских улица. Кућа се у данашњем ткиву Београда јавља као споменик урбанијег континуитета те добија шири значај и поред својих аутономних вредности једне градитељске културе. Она је доказ мењања културних слојева на београдском тлу и сведочанство повратних деловања карактеристичних за урбани развој Београда. Стога њен значај оцењујемо у

дијалектичком јединству општег и посебног у ономе што јесте као грађевинско остварење и што представља као појава свог времена и елеменат продуженог трајања.

Кућа антиципира каснији развој београдске трговачке грађанске куће када ће, после једног века, српско грађанство напуштати оријенталне обичаје и начине трговања и из чаршијских ћепенака прећи у западњачке зиданице нанизане по фронтовима улица истих одлика какве је имао и низ кућа коме је припадала и кућа број 10 у Душановој улици.

Да каснији развој српског друштва није текио управо овој и оваквој трговачко-стамбеној култури какву репрезентује кућа број 10, и да основи за такав развој нису били постављени баш у време подизања куће у првој половини XVIII века, када је организована Горња и плански из основа подигнута Доња српска варош у којој се зачињало формирање српског грађанског и трговачког слоја, то јест да није прихваћена западњачка култура као средство еманципације српског друштва, сигурно би и значај ове куће као споменика био умањен. Међутим, пошто је потоњи развој потврдио процес акултурације започет у времену подизања куће бр. 10 и показао да њено подизање није био само страни експортни експрес, већ саставни део законитости развоја и српског друштва, тадањих српских делова вароши и каснијег српског Београда, онда је битисању ове куће у урбанијем ткиву Београда иманентно својство одржавања тог процеса од његових почетака.

НА ПОМЕНЕ

¹ В. Ж. Шкаламера—М. Поповић, Урбани развој Дорћола. Годишњак града Београда XXV/1978, 233 и 235.

² Београд се у периоду од 1718—1739. изграђивао по разним планским документима, да би се од 1723. године градио по регулационом плану пуковника Николе Доксата де Мореза и то још пре него што је његов план коначно усвојен од стране Дворског ратног савета у Бечу 30. априла 1725. године.

³ Ж. Шкаламера—М. Поповић, наведено дело, 232—237.

⁴ Наведено дело, 232, сл. 7; Ратни архив у Бечу, план сигн. HKR Exp. 1727 Juli 385.

⁵ Д. Ј. Поповић, Грађа за историју Београда 1717—1739. год. Споменик СКА LXXVIII, Београд 1935, 112—282.

⁶ Наведено дело, 112.

⁷ Наведено дело, стране: 126, 191—192, 209, 219 и 260.

⁸ Р. Тричковић, *Београдска тврђава и варош 1739—1789. године*, Годишњак града Београда XX/1973, 78.

⁹ Ж. Шкаламера, *Прилог проучавању картографских извора за историју Београда XIX века*, Годишњак града Београда XIV/1967, 169—200.

¹⁰ Ж. Шкаламера, *Планови Београда из 1789. године*, Урбанизам Београда 24/1973, 21, сл. 8.

¹¹ Г. Елезовић—П. Поповић, *Два турска плана Београда*, Београдске општинске новине 1—3/1937.

¹² Албум Београда, изд. литографије Светозара Велицког, Београд 1886.

¹³ Београд. Издање Општине београдске. Београд 1911, сл. 11. Рушевине двора принца Евгенија.

¹⁴ *Рушење старе пириначане*, Политика, 8. новембра 1930.

¹⁵ Музей града Београда Ур. 11219; Д. Ђурић Замоло, *Београд 1930. на фотографијама Јеремије Станојевића*. Београд 1975, кат. бр. 2078.

¹⁶ Аутори су за Завод за заштиту споменика културе града Београда израдили детаљан елаборат куће бр. 10 у Улици цара Душана, са описима, техничком и foto-документацијом. Архитектонска снимања објекта у размери 1:50 извршио је арх. Смиљан Поповић.

¹⁷ Д. Ђурић-Замоло, *Палата аустријског команданта Београда из XVIII века назvana „Двор принца Евгенија“ и „Пиринчана“, Годишњак града Београда XVII/1970, 69—79; Београд као оријентална варош под Турцима 1521—1867. године*. Београд 1977, 96—97.

¹⁸ Уп. Р. Веселиновић, *Нека питања из прошlostи Београда XVI—XIX века*, Годишњак Музеја града Београда II/1955, 99—115; Ж. Шкаламера, *Локације значајних београдских грађевина XVI и XVIII века*, Годишњак града Београда XX/1973, 171—184.

¹⁹ Hofkammerarchiv Wien, Kartensammlung Rb 89 /Grundriss und Ansicht des Waldfortnerischen Hauses (der bischöflichen Rezidenz) in Belgrad 1732./.

²⁰ Д. Ј. Поповић, нав. дело, 229.

THE OLDEST PRESERVED HOUSE IN BELGRADE FROM THE FIRST HALF OF THE 18th CENTURY

Željko Škalamera — Dr. Marko Popović

The house № 10 in Cara Dušana Street, although neglected, attracts our attention by its traditional ancient construction, way of building, arrangement of space and its façade. Analysing the structure itself by combining written, cartographic and pictorial sources, the authors have identified the house and ascertained that it was built in the period of Austrian reign in Belgrade between 1723 and 1727. Making use of a plan of the town of Belgrade from the War Archives in Vienna, which accompanied the report on the works carried out by that time in accordance with the new regulating plan and sent in 1727 to the Court War Council in Vienna — in which was drawn a range of new houses at the beginning of Duga or Trgovačka Street, today Cara Dušana Street — we found that the house № 10 existing in Cara Dušana Street was one of seven houses in this range. According to the »List of the Houses of Danubian or German Belgrade from 1728« from the Court Chamber Archives in Vienna, the house № 10 may be identified with that one bearing № 1113 from the then street called Duga. Although with caution, because the plan with the numbers of houses went astray and which formed an integral part of the mentioned »List«, the authors accept this solution subject to certain conditions and identify this house with that one built in

1724 by the then very well known saddler and member of the town council Elijas Flajšman.

In over 250 years the house sustained some alterations, but essentially it did not change its basic architectural features and its purpose. Utilizing an analogous plan of a similar house in Belgrade from the same period and analyzing the oldest photos of a whole range of houses from the beginning of the 18th century, the authors made an ideal reconstruction of the original exterior of the house № 10.

Taking into consideration that the house № 10 in Cara Dušana Street represents the oldest preserved house in Belgrade and one of very rare remnants from the period of baroque transformation of Belgrade and an example of culture stratum which anticipated later development, the authors consider that the house should be protected, preserved and placed in a former state.

Bearing in mind that later development of the society in Serbia, in order to negate the Turkish inheritance and oriental customs and because of its emancipation, took over western architectural models as represented by the house № 10 as well, the authors see in this fact the specific value of this house for the development of the houses of Belgrade trading, middle-class society.

